

Mesterházy Károly

NAGYMORVA DÍSZGOMBOK HONFOGLALÁS KORI SÍROKBÓL

A honfoglalás kori magyar temetők gyakori sírlelete a gomb. Többféle változata van. A leggyakoribbak a bronzból öntött tömör füles gombok, amelyek a Kievi Oroszország területén, főleg az ún. druzsina sírokból (Kiev, Csernyigov környékén) is megtalálhatók (KILIEVIČ–ORLOV 1985, 61–76). Valószínűleg hasonlóan gyakoriak a két hosszanti félből öntött, belül üreges, és összeforrasztott, körte alakú gombok. Anyaguk többnyire ezüst. Méretük is nagyobb az előzőeknél. Általában kettő esve találjuk őket a sírokban. E típus mindig díszített, geometrikus minta, általában rács vagy háló látható az aljukon. Ez a típus jellegzetesen keleti eredetű, főleg a szerényebb középrétegek családi temetőiben kerül elő (SZŐKE 1962, 79). De nemcsak e fő formákat ismerjük. A változatok között vannak kis gömbölyű bronz gombok vízszintes és függőleges fél részekből is. Ezeknek a fala vékony, fülük együtt készül a gömb testével, vékony öntésűek.

A köznépi temetőkben lapos, kúpos öntött bronzlemez gombok is előfordulnak, hátoldalukon egy kampós füllel. Alapjában véve a modern gombok előfutárai. Mindegyik típus azt jelzi, hogy a honfoglalók ruházatának jellegzetessége volt az elől, középen gombolódó ruha, vagy a nyak bal oldalán, vállon gombolódó ing. Van azonban a honfoglalás kori sírokból egy másik fajta gomb is, amely két vízszintes félgömbből készül. A két részt préseléssel alakítják ki, aztán összeforrasztják őket. A fület külön szerelik fel rájuk. Az összeforrasztás mentén gyakran granulációs vagy filigrán díszítés van rajtuk. Anyaguk többnyire ezüst. Teljes felgyűjtésük az újabb ásatások közöletlensége miatt egyelőre nem lehetséges.

1. *Algyő 93. sír* (Csongrád m.). Kürti B. említi, hogy a váz nyakánál két nagy méretű, kb két cm átmérőjű, sima ezüst lemezgomb volt. A két félgömb összeforrasztása felett rovátkolt drótot használtak takarásra, és a két fél megerősítésére (KÜRTI 1978/79, 336, 2.t.4).

2. *Bezdéd 16. sír* (Szabolcs m.). A szokványos keleti típusú gombok között van egy, amely méretében ugyan egyezik a többi gombbal, de két vízszintes félből készült, a forrasztás

takarására az alsó félen hármass csoportokban granuláció díszíti. Sz. 1,3 cm (JÓSA 1896, 409; NAGY–NEMES 1900, 16. t. 21).

3. *Geszteréd* (Szabolcs m.). Két vízszintes félből préselt arany gombpár. Hat borda díszíti mindkettőt. Aljukon kis arany karikában arany gömböcske ül. Arany karika-füle egy keskeny pánttal a felső félgömbbe van foglalva, és sima arany karikával hozzáforsztva. Az ép gomb átm.: 1,5 cm (FETTICH 1937, 46. t.; KISS 1938, 4. t. 7–9).

4. *Gyulafehérvár/Alba Iulia 2. és 30. sír* (Rom.). Az előbbi mintegy 1,2 cm átmérőjű bronz gomb zománc berakással, az utóbbi bronz lemezgomb, díszítetlen, átmérője 1,7 cm. Lelőhelyük a sírban nincs megadva (CIUGUDEANU 1996, Kat. No. 11, 13).

5. *Halimba 438. sír* (Veszprém m.). Gyöngy nyakláncba foglalva bronz lemezugyöngy, felületén nyolc kettős karika van felforrasztva (TÖRÖK 1962, 51. 34. t.).

6. *Ibrány 172. sír* (Szabolcs m.). Kis ezüst gomb, felületén apró granulációval borítva. A sírban való helyzete nincs megadva (ISTVÁNOVITS 1996, 5. kép 4).

7. *Ismeretlen lelőhely*. Két vízszintes félből készült aranyozott bronz gomb, mindkét félen 3-3 pelta szerű, egymással szembeforduló levéllel díszítve. A minta háttere poncolt. Füle csavart bronzhuzal, amelyet egy drótgűrű rögzít a felső félgömbhöz. Átm.: 1,9 cm, magasság füllel 3 cm (2. kép 3; 5. kép 1).¹

8. *Kolozsvár-Zápolya utca* (Cluj, Rom.). Az 5. sírből aranyozott ezüst gomb került elő, rajta 9 sorban fémgömböcskék borítják a felületét, amelyek kis karikában ülnek. A jobb vállnál találták. Átm.: 1,8 cm (KOVÁCS 1942, 5. t. 11).

9. *Majs 13. sír* (Baranya m.). Rosszezüst lemezgomb, mindkét felén gerezdélést utánozó mintával, aranyozás nyomaival. A szegycsonton találták. Lehet, hogy nyakláncban volt (KISS 1983, 11. t.).

10. *Nagyteremia* (Teremia Mare, Rom.). Két vízszintes félből készült ezüst lemezgomb. A felső fél szegélyére kis fémkarikák vannak felforrasztva. A díszesebb alsó félen két pár filigrándrótból keresztet alakítottak, a kereszt szárai közt kör és háromszögbe rendezett granuláció van. Átm.: 2 cm (2. kép 1, 5. kép 2–3). (HAMPEL 1905, III. 387. t. 29; HAMPEL 1900, 199).

11. *Püspökladány-Eperjesvölgy 207. sír* (Hajdú-Bihar m.). Két vízszintes félből készült ezüst lemezgomb. A függesztőfül gyöngydrót gűrűvel van a felső félgömbhöz forrasztva, átm.: 1,3 cm (NEPPER 1996a, 250).

12. *Sárrétudvari-Hízófield 84. sír* (Bihar m.). Férfi sírjából előkerült kis gombpár, két vízszintes félből, aranyozott

ezüsből. Az alsó félgömb alján öt gömböcske ül gúla alakban, átm.: 1,5 cm (NEPPER 1996b, 56).

13. *Szilas puszta* (Mudrunovo, Szl.). Vörösréz lemezből préselt, aranyozott gomb. A gyöngydrót-karikával rögzített fül részben letört. Felületén ún. árkádok közt két szimmetrikus levéldísszel. A háttér poncolt. Átm.: 1,2 cm. Párja egy nagyobb lemezgomb volt (2. kép 2) HAMPEL 1905, I. 401; II. 666–68. fig. 1115, 2208; TOČIK 1968, 22. t. 13).

14. *Tiszalök-Kisvajasdomb 73. sír* (Szabolcs m.). A leletről közelebbi adatunk nincs (FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, No. 1131).

15. *Tokaj* (Zemplén m.). A kincsleletben volt egy töredékes ezüst gomb, öntött, üreges, felületén felforrasztott gömböcskével (HAMPEL 1905, II. 491. fig. 11; MESTERHÁZY 1994, 20. kép).

E viszonylag kis méretű, de a jellegzetes keleti gomboktól eltérő alakú és szerkezetű díszes gombokon kívül a 10. századi magyar sírokban nagy díszgombok is előfordulnak (gombiky).

1. *Szubbótici* (Ukrajna). A jelenleg egyetlen közép-ukrajnai magyar családi temető, melynek 2. sírjában (férfi) találtak két nagy, aranylemezről préselt díszgombot. Az egyik az áll alatt, a két kulcsosont között volt, a másik az öv alatt, a váz jobb oldalán, a gerinc mellett. Pletnjova szerint a vékony aranylemezek famagra lehettek felszerelve. A töredékekből kirakott minta árkádos szerkezetű, és növényi ornamentikájú. Átm.: 3 cm (3. kép 1) (BOKIJ–PLETNJOVA 1988, 113, 4. kép). Erdélyi I., az orosz cikk magyar változatához írt megjegyzésében úgy véli, hogy a gombok a bizánci jellegű, főleg nagymorva díszgombokra emlékeztetnek (ERDÉLYI 1989, 98).

2. *Heves* (Heves m.). Aranyozott vörösréz gomb, árkádos szerkezetű mintája növényi díszítéssel van borítva. A minta háttérben kerek poncokkal végezték a mattítást. A gomb a női váz bal lapockáján felül lelt zöld foltból következtetve a bal vállnál fekhetett. Átm.: 4 cm, mag.: füllel 5 cm (1. kép 4; PATAKY 1939, 200).

3. *Oroszvár* (Rusovce, Szl.). A Sötér ásta 41. sírból két db aranyozott vörösréz díszgomb került elő, díszítésük vésett növényi. A háttér sima, nem poncolt, a minta sem árkádos, hanem hálós. A függesztőfület pánt szorítja le, a pánt felett pedig gyöngydrót gyűrű van felforrasztva. Átm.: 3,5 cm (1. kép 3) A sírban még két ezüstlemez, láncsüngős, félhold alakú fülbevaló is volt (SZŐKE 1962, 72, 12. t. 2; VAŇA 1954, 70, 78).²

4. *Tetőhegyes* (Senčanski Tresnjevca, Jug.). Aranyozott bronz /?/ díszgomb, árkádos szerkezetű mintája vésett 7 levelű palmetták váltakozó állású sorával, szórvány lelet, átm.: 4 cm (3. kép 2; SZEKERES 1971, 92; BÁLINT 1991, No. 307, 49. kép 3).

5. *Ismeretlen lelőhely* (Hajdú-Bihar m.?). Debrecenben a Déri Múzeum őriz egy aranyozott vörösréz díszgombot, rajta domborított és poncolt hálós mustra van, a rács közein háromszirmú levélkével. Átm.: 3,2 cm (1. kép 1).³ (FEHÉR–ÉRY–KRALOVÁNSZKY 1962, No. 430; Katalógus 1996, 214).

6. *Szilas puszta* (Mudrunovo, Szl.). A szórványos sírleletben volt egy nagyobb díszgomb is, vörösréz, teljes felülete aranyozott. Domborított mintája rácsból szerkesztett

három szirmú levélkékből áll. A háttér poncolt. Alakja kissé lapított gömb. Átm.: 3,2 x 2,8 cm, magassága füllel 3,9 cm (1. kép 2; HAMPEL 1905, I. 401; TOČIK 1968, 22. t. 13).

7. *Galánta-Papföld 13. sír* (Szl.). Hiteles női síregyüttesben aranyozott bronz gomb, geometrikus díszítéssel, kereszt száira emelt háromszögekből. Átm.: 2,8 cm. A váz bal oldalán, a koponya alatt feküdt. Mellette a vállnál gombolásra egy keleti típusú, tömör bronz fülesgomb szolgált (TOČIK 1992, 143, 91. kép 18).

8. *Nyitra-Zoboralja* (Szl.). A 38. sírban, női váz nyakában láncba foglalva két vörösréz lemezgomb volt. Mindegyiken domborított, geometrikus minta volt kereszt száira emelt háromszögekből. Szinte azonos a galántai gombbal. Átm.: 3,9 cm (3. kép 3.). Mellette 8 db szélesre kalapált S végű hajkarika volt (ČAPLOVIČ 1954, 29, 10. t. 7; DEKAN 1976, 135. kép).

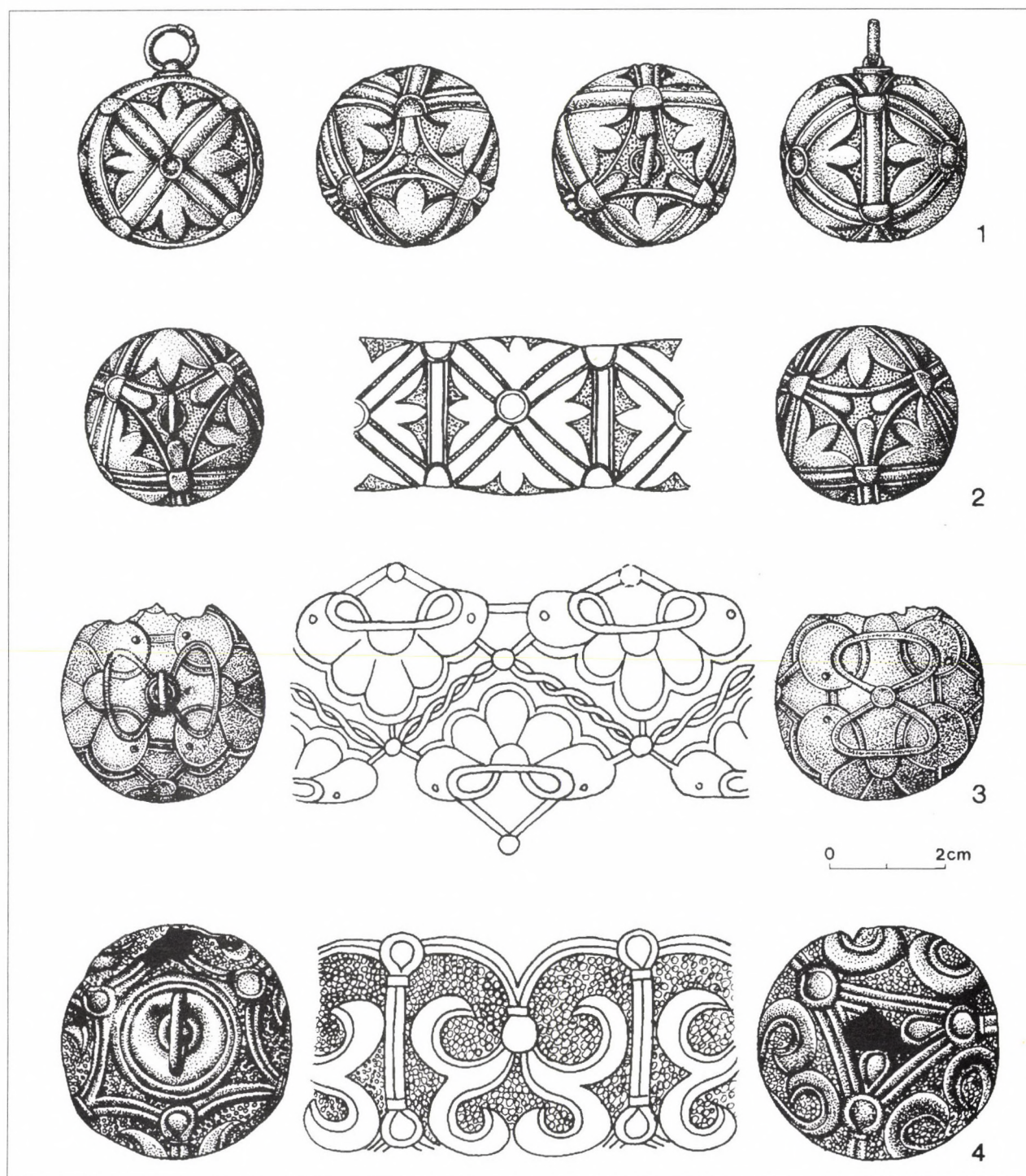
Ugyanitt a 73. sírban csak egy gombot találtak. A női váz nyakánál a gyöngyök között említi Čaplovič. Mintája ennek is domborított és geometrikus. Átm.: 2,8 cm. S végű karikával együtt találták (ČAPLOVIČ 1954, 11. t. 2).

Szórványként is leltek egy aranyozott bronz gombot, rajta domborítva három ovális keretbe foglalt bóbítás páva látszik. Nagy, görbe csőrük előtt csöpp alakú idom (pativ) látható, medailonok közt levéldísz. A háttér poncolt (ČAPLOVIČ 1954, 27, 4. kép, 16. t.).

9. *Nyitra-piarista kolostor* (Szl.). Szórványként előkerült arany gomb, hagyma alakú, rovátkolt sávok hat gerezdre osztják. Átm.: 2,4 cm (ČAPLOVIČ 1954, 3. t. 3).

Honfoglalás kori sírokban nagyon ritkán fordul elő az üveggomb. Csupán a csekeji 123. sírban bizonyos a keltezése, ahol ráadásul 10. század végi környezetben található meg: keleti tömör fülesgombokkal és 15 db S végű hajkarikával, köztük 11 db szélesre kalapált végű típussal (REIHOLCOVÁ 1995, 13–14, 28 t. 23). Az összes többi lelőhely korábbinak látszik. É. Pavlovičova összeállításában szerepel Csekej 123. sír, Dévény 113. sír, Mászt 2. sír, Szentmihályúr 20. sír, Nyitra-Lupka 34. sír, Pobedim 59. és 75. sír, Tardoskéd 6. sír, Nagyurab 77. sír (PAVLOVIČOVA 1996, 135–38). E listát kiegészíthetjük: Tornovec nad Vahom 193. sír, Pozsony-vár, Sopronkőhida 80. sír, Letenye 9. sír, Keszthely-Fenekpuszta, Kaposvár-61-es út 10. és 56. sír, Alsórajk-határi tábla 21. sír, Zalavár-Récsés-kút, Zalasabár-Dezsősziget 81. sír, Zalasabár-Borjűrállás sziget, Esztergályhorvati stb. lelőhelyekkel (TOČIK 1971, 29. t. 18; ŠTEFANOVIČOVA 1975, 80; TÖRÖK 1973, 17. t. 11; CS. SÓS 1961, 267; H. KERECSENYI 1973, 139; BÁRDOS 1985, I. t. 10, 4. t. 56; SZŐKE 1994, 189; CS. SÓS 1969, 37. t. 6; MÜLLER 1992, 310; MÜLLER 1992, 285; MÜLLER 1994, 6. t. 3; SZŐKE 1996, 98–100, 30. t. 9, 41. t. 5).

E kis üveggombok szerepe azonosnak látszik a kis méretű lemezgombokéval, hiszen egy-egy sírban csak 1 vagy 2 darab van belőlük. Az üveggombok elterjedése Morvaországban és a Karoling Pannoniában is

1. kép Nagy díszgombok: 1: Hajdú-Bihar megye (?); 2: Szilas puszta; 3: Oroszvár; 4: Heves
Fig. 1 Large ornamental buttons: 1: Hajdú-Bihar county (?); 2: Szilas puszta; 3: Oroszvár; 4: Heves

gyakori. Kialakulási helyük még tisztázatlan. A 10. századi magyar sírleletekben, ill. viseletben nyilván nagyon ritkák lehettek, és a helyi 9. századi viseletből kerültek oda. Csupán viseletük szokása érdemel figyelmet: e gombok még gombolásra szolgáltak. Alkalmazási helyük kizárólag a nyak környéke (SZŐKE

1992, 90–91; DOSTAL 1991, 83). E tekintetben a lemezgombokkal rokoníthatók.

A kisebb lemezgombok egy általánosabb gombhasználatához, és meghatározott viselethez kapcsolódnak. Mint láttuk, a honfoglalás kori sírokban ritkán, de előfordulnak. Főleg ezüstből, ritkábban aranyból és

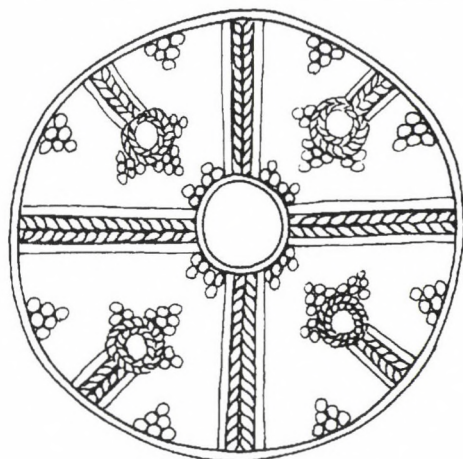
bronzból készültek, de az anyagtól függetlenül díszesek. Rajtuk többnyire filigrán, gyöngydrót vagy granuláció van, azaz olyan ötvöseljárások, amelyek nem jellemzőek a honfoglaló magyarok ötvöseire. Ezért ezek a gombok, akár keletről hoztuk őket magunkkal, akár már itt a Kárpát-medencében szereztük be azokat, idegen eredetűnek számítanak. A legkorábbi darabok, mint pl. a presztováci kincsben levők, csavart drótfüllel vannak ellátva. Méreteik ritkán haladják meg a 1,5 cm-t (HAMPEL 1905, I. 399, III. 320. t. 14–15). Ilyen füle van a dunacsébi (Čelarevo, Jug.) 6l. sír makk alakú három gombjának is (BUNARDŽIĆ 1980, 71. No. 85). Erre való tekintettel és a mintakincs alapján is a Nemzeti Múzeum ismeretlen lelőhelyről való darabját (2. kép 3), amelyet a régi anyagból nem sikerült azonosítani, inkább a késő avar kori gombok közé soroljuk. E gombok prototípusai már a közép avar korban feltűnnek, pl. a kiskörei arany csüngő, vagy a Budapest-Tihany téri példány (GARAM 1979, 13; LÁSZLÓ 1941, 107, 9. t. 7; NAGY 1998, 114, 163. t. 1), tehát még nem gombok. Az abonyi példányokat is nyaklánc tartozékának írták le (ÉBER 1902, 252, 257). Végül is a presztováci arany csüngőkről sem tudjuk, mi volt a funkciójuk. Az biztos, hogy azok a példányok, amelyeknek a füle a felső félgömb áttörésével van felerősítve, alkalmasak a gomb szerepre. De pl. a nagyteremiai gomb már nem volt ilyen teherbírású. Annak fülét úgy erősítették a félgömbhöz, hogy a félgömb tetején helyezték el a függesztő karika erősítő pántját, amelyet egy kis gyöngydrót karika felforrasztásával rögzítettek. Így nem is biztos, hogy gombként használták. A halimbai gombot is nyakláncba fűzve viselték. E csüngőnek egészen jó agyag változata Szobon került elő⁴ (HÖLLRIGL 1932, 94–96; BAKAY 1978, 57), amit aligha képzelhetünk el gombnak. Ugyanilyen csüngőket láthatunk a litvániai Geliogaliai ezüstkincsének nyakláncán (ENGEL 1931, 79–83, Abb. 12; ANTONIEWICZ 1968, 541–42).

Az igazi kis lemezgombok sokkal nagyobb területen terjedtek el, mint az üveggombok. Már Z. Klanica 1970 évi összeállítása (KLANICA 1970) is jelezte, hogy a 9–12. században a Kaukázustól Csehorszáig, Bulgáriától (FIEDLER 1992, 192–94) Alsó-Ausztriáig, etnikumtól függetlenül előfordulnak. Ez pedig arra utal, hogy divatjuk döntő mértékben a ruházat szabásával, a gombbal záródó változattal kapcsolatos. Ny-Európában ebben az időben ismeretlen a gomb, ott a fibula, a ruhakapcsoló tű, a kapocs a szokásos. A gombok összes változatának besorolása talán alkalmas lehet műelyek meghatározására, de kizárólag néhány jellegzetes típus alapján merészség gyártási helyre következtetni. Az apró, finom, vagy durvább granulákkal, gömböcskével díszített felületű

gombok (Tokaj, Kolozsvár, Ibrány) morva eredete egyáltalán nem biztos, főleg ha tudjuk, hogy előfordulnak Oroszország területén (pl. Kopievka), Bulgáriában (Preszlavban), Dalmáciában (Trilj) is, ahol ráadásul a legkorábbi darabot találták (LINKA–GEPNER 1948, 2. t. 4–5; TOTEV 1986, 17. t. 5; KARAMAN 1921, 1. t.; BELOŠEVIĆ 1980, 92, 84. t. 7–8). B. Dostal régi típusábláival (DOSTAL 1966, 14. kép) összevetve, a magyarországi kis lemezgombokról az látszik, hogy jelentősen különböznek tőlük. Egyedinek látszik a nagyteremiai, püspökladányi, a sárrétudvari, bezdédi, geszterédi és az egyik gyulafehérvári gomb. Talán ehhez a csoporthoz tartozik a majsi is, melyet Bóna I. egy Dolni Lukovitról való gombbal hasonlított össze (BÓNA 1984, 286; KISS 1990, 199). Déli, bizánci-balkáni eredetük valószínű. A teljes felületen granulációval vagy gömböcskével díszített három gomb (Tokaj, Kolozsvár, Ibrány) pedig inkább keleti áru, bár maga a típus déli eredetűnek látszik (lásd Trilj). Az algyői gomb díszítetlen és jellegtelen is. Formára a smolenicei-szomolányi gombbal vethető össze, bár az kisebb (DUŠEK 1979, 365–66, 1. kép 10). Viszont biztosan morva eredetű a Szilas pusztai kis gomb.

Látszat szerint sokkal probléma mentesebb a nagy díszgombok helyzete. Eddig ugyanis egyértelműen morva készítménynek tartották őket. Három új lelőhely: Ukrajnában Szubbotici, Targovište és Preszlav Bulgáriában (TOTEV 1986; FIEDLER 1992, 194; ALCHERMES 1997) azonban átértékelésre késztet. Mindezekről függetlenül a Kárpát-medencei 10. századi magyar sírokból származó valamennyi darabot morva készítménynek tartjuk. Már lelőhelyeik földrajzi fekvése is erre utal: Oroszvár (Rusovce), Nyitra, Szilas-puszt (Mudrunovo), Galánta. Az ezektől távol fekvő hevesi, tetőhegyesi és Hajdú-Bihar megyei ?? darabok a készítési helytől messze került zsákmány vagy kereskedelem emlékei.

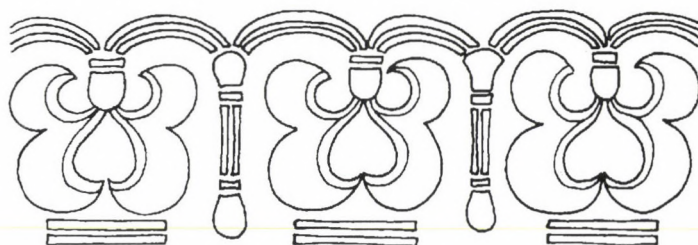
Viseletük módja is érdekes. A hiteles darabok gazdag temetkezésekből kerültek elő, amit legjobban a hevesi sír bizonyít (rozettás lószerszámos nő). A viselettel kapcsolatos az is, hogy zömmel 1-1 darab volt belőlük egy sírban. Tehát kis mértékben ez is eltérés a morva divattól. Ahol párosan kerültek elő, ott is találunk eltérést. Nyitrán a 38. sírban Čaplovič meggyőző felvétele szerint nyakláncba voltak foglalva: az ép példány fülében gyöngyszemek voltak. Szőke B. ezt a megfigyelést nem tartotta hitelesnek (SZŐKE 1962, 78–79), pedig Čaplovičnak nyilván igaza volt. Az oroszvári gombok viselési módja ismeretlen marad, hiszen a feltárás 19. század végi. Mindez azt mutatja, hogy a magyaroknál más volt a nagy lemezgombok viselési módja, s valószínűleg egyáltalán nem gombolásra szolgáltak. Gondoljuk csak meg, egy 3–4

1

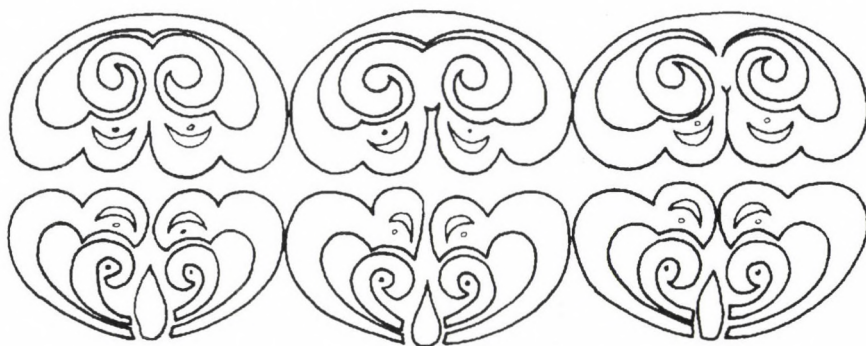
0 1cm

2

0 1cm

3

0 1cm

2. kép Kis lemezgombok: 1: Nagyteremia; 2: Szilas puszta; 3: Ismeretlen lelőhely
Fig. 2 Small buttons made of pressed plate: 1: Nagyteremia; 2: Szilas puszta; 3: Unknown site

cm átmérőjű, gömb alakú gombnak 5,5–6,5 cm-es gomblyukat kellett volna készíteni. De a morva gombok egy része sem használható e célra. Pl. az ún. ket-tős köpenyű, finom arany vagy ezüst anyagú ötvös-munkák törékenységük miatt alkalmatlanok gombolásra.

További régészeti érveink a preszlávi lelet alapján vetődnek fel. Ott a két zománcozott díszgomb mellett,

amelyet T. Totev egyébként nem is gombnak, hanem csüngőnek határozott meg (TOTEV 1986, 102–104, 19. t. 1, 2–5; ALCHERMES 1997, 335), voltak valódi gombok is, természetesen szintén aranyból, és azok a magyarok keleti típusú fülesgombjainak és kúpos lemezgombjainak másai.

A két szubbotici aranygomb látszólag gomb funkció szerinti rendben került elő, de törékenységük miatt

csak díszként, és nem valódi gombként használhatták őket, bármi is volt a lemezgombok belső kitöltő anyaga (fa biztosan nem, mint Pletnyova vélte).

A régészeti szenzációnak számító észak-kaukázusi Moščevaja Balka-i alán sírruhák (8–9. század fordulója) szabása és paszományos gombolása azt jelzi, hogy ilyen méretű gombok abban a viseletben sem voltak (JERUSALIMSKAJA–BORKOPP 1996, 21, Abb. 2, 44; JERUSALIMSKAJA 1996, Abb. 50, 196). Nincs helye ilyen gomboknak a bolgár viseletben sem, ahogy ezt a II. Basileos vatikáni menologionjában ábrázolt harcosok ruháján láthatjuk (FEHÉR 1931, 87. kép; FEHÉR 1997, 145, 80. kép). Egyetlen formában tudjuk elképzelni viseletüket: az előkelő női vagy férfi, esetleg gyermek palást (köpeny) paszományos gombolása mellett felvarrt díszítő álgomb szerepben, amilyenre részben Pataky V. is gondolt (PATAKY 1939, 203).

A díszgombok időrendje újabban a kutatás előterébe került. B. Dostal 1991 évi traismaueri felvetése óta É. Pavlovičová szeriációs vizsgálata hozott új eredményeket (DOSTAL 1991, PAVLOVIČOVÁ 1996). A szeriációnak azonban akkor biztos az eredménye, ha abszolút kronológiai adatok is rendelkezésre állnak (pénzzel keltezett sírleletek). Pavlovičová 900-al zárta a gombikyk készülési idejét, s a szeriációs ellenpont így röviddel 800 után jelentkezett. A valóságban azonban a gyártási idő záró dátuma nem 900, hanem 930–35 (pl. Stara Kouřimban), amikor a morva ötvösség hatása Csehországban is megszűnik a belső átalakulás miatt (ŠOLLE 1959, 462, 535–37). Önmagában az is gyanút ébreszt, hogy a díszgombok legkésőbbi sírba kerülése a 10. század utolsó negyedére tehető (Nyitra-Zoborlaja 38. és 73. sír). Nem valószínű, hogy 70–80 évig őrizték volna e gombokat a készítés után. Ha tehát a legkésőbbi készítési idő Csehországban, esetleg Szlovákiában vagy Morvaországban is a 940-es évekig kitolható, akkor a szeriációs sor másik végén 840 körüli időpont adódik, a készítés kezdő időpontjaként.

Ezt a kezdő időpontot a késő avar kori bronzművesség felől is megközelíthetjük. Mint láttuk, a kis lemezgombok egyike (2. kép 3) avar eredetűnek látszik. A késő avar korban, a 800-as évek elején, más leletek tanúsága szerint is készültek már kis gombok (Presztovac, Dunacséb). A sziráki 39. sír bronz falerájának díszítése (HAMPEL 1905, III. 69. t. 1–2) a félgömb felület négy mezőre való felosztását mutatja, az „árkados” díszítés alapjának 8. század végi–9. század eleji megjelenését. Még meggyőzőbben látszik ez a zalakomári avar temető 466. sírjának bronz faleragombján (SZŐKE 1994, 8. t.). A félgömbös felület itt is négy ívmezőre van osztva, de már alul és felül is zárt ívek fogják közre a palmetta levél motívu-

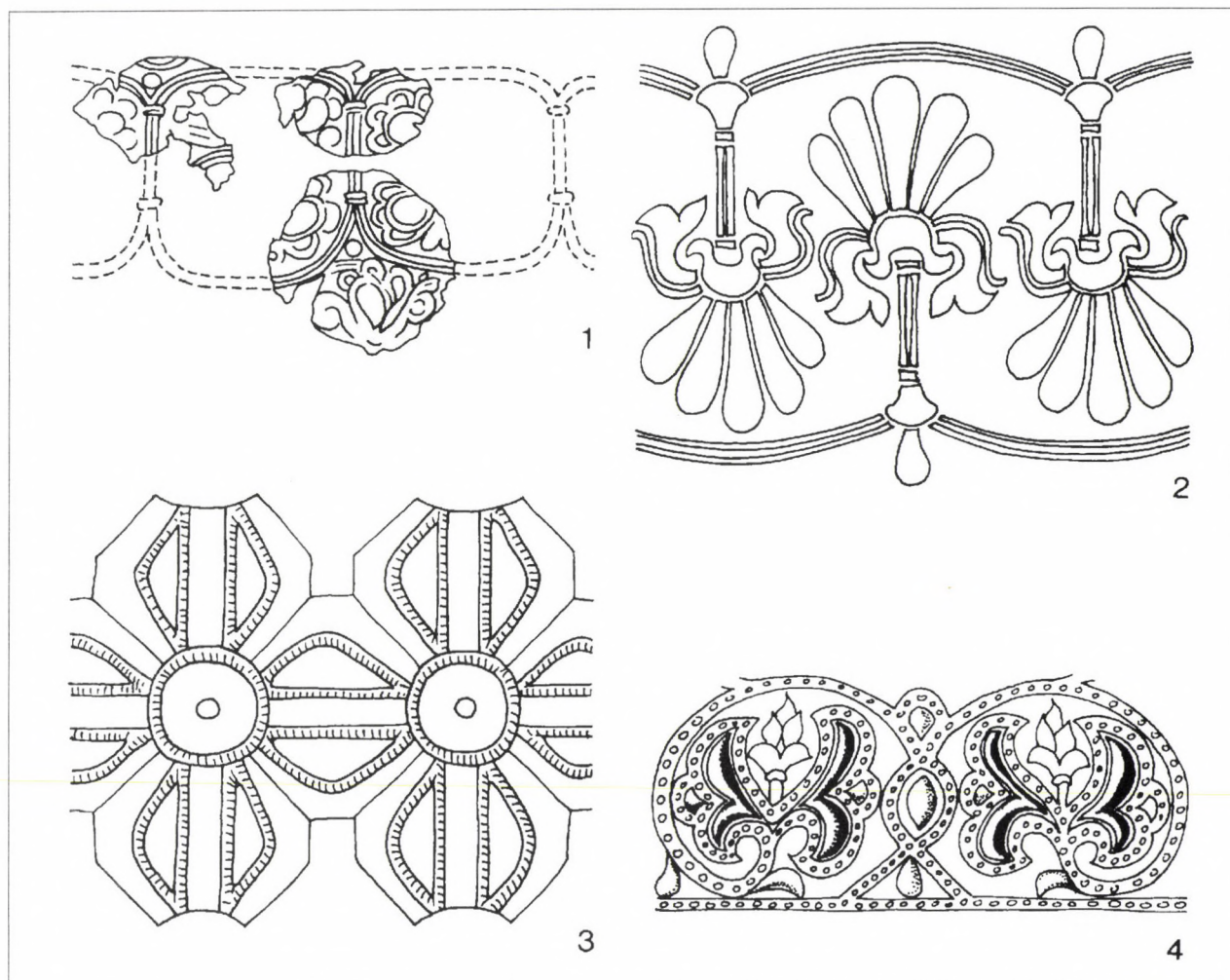
mot. Így ez a kompozíció egy fokkal közelebb áll a morva gombiky díszítéséhez (4. kép 3).

A kis lemezgombok jelenléte tehát a 800 utáni években, késő avar környezetben igazolható, de a nagyobbak feltűnésére még várni kell. Erre mutatnak a Zalavár környéki új ásatások, ahol Pribina és Kocel birtokán és azon kívül is egyetlen nagyobb gomb sem került elő, csak kis üveg- és hasonló nagyságú lemezgombok, pl. Zalasabar-Borjúállás-szigeten a 9. század közepe után (MÜLLER 1996, 136–37).

A szeriációs vonal csak a fejlődés tendenciáját mutatja be. A síregyüttesekben azonban a fejlődési sor különböző szintjét képviselő gombok együtt is megjelennek. Csak két példát idézünk: Szilas pusztán (Mudrunovo) a 10. század elején fordul elő együtt kis és nagy lemezgomb, és Mikulčicén a háromhajós bazilika mellett a 216. sírban (POULIK 1975, 52. t.).

Egyes darabok korának meghatározására segédlet lehet az a tény, hogy egy-egy ötvös több hasonló vagy nagyjából azonos darabot készíthetett, vagy a készítés mesterfogásai szerint lehet azonos kéztől származó darabokat találni. A magyar sírokból származó, és viszonylag jól keltezhető gombok mindegyike egy-egy csoportot jelent. A Szilas pusztait geometrikus mintájával eleve a későiek közé számították. A Szilas pusztai gomb méretében és mintájában azonos a debreceni Déri Múzeumban őrzött gombbal. Alapmintája talán a pozsonyi (Bratislava) vár temetőjének 174. sírjából származó gombon található meg, és köréhez tartozik a 177. sír gombja is. További változata Stara Kouřimban a 96 b sírből való (ŠTEFANOVIČOVÁ 1975, 41–42. t.; Klenoty 1988, 104; ŠOLLE 1959, Abb. 71. 7–8).

A hevesi díszgombnak is jellegzetes a mintája. Az „árkados” szerkezetű minta az egymással szembe fordított levél, amely egy felső kisebb, és egy nagyobb alsó részből áll, már a késő avar szíjvégeken is feltűnik (Kiskőrös-Vágóhid 9. sír; LÁSZLÓ 1955, 8. t. 1). Gyakorlatilag azonos a mintája a Szilas pusztai kis gombnak is. Kérdés azonban, hogy ez egy régi, de használatban maradt példány-e, vagy valóban a 9–10. század fordulójáról származik. Azonos mintával találkozunk a ducói (Ducove) 1070. sír (RUTTKAY 1979, 4. kép; FURMANEK–RUTTKAY–SISKA 1991, 126. kép; PAVLOVIČOVÁ 1996, 8. t. 2), a Stare Město-Na Špitalky 6/49. sír (PAVLOVIČOVÁ 1996, 7. t. 4), Břeclav-Pohansko 127. sír (PAVLOVIČOVÁ 1996, 4. t. 6) gombjain. A fejlődési sor rekonstrukcióját Dostal mutatta be egyre szétesőbb mintájú változatokon (DOSTAL 1966, 13. kép). Ez azt jelzi, hogy a nagy gombok a legkésőbbiek közé tartoznak, s nem készülhettek korábban a 9–10. század fordulójánál. E típus nagy példányainak kései keltezését nemcsak a 10. század első harmadából való hevesi lelet bizonyítja,

3. kép Nagy díszgombok díszítőmotívumai: 1: Szubbotici; 2: Tetőhegyes; 3: Nyitra-Zoboralja; 4: Palmetta II. Hisam kalifa ládikájáról

Fig. 3 Ornamental motives on large buttons: 1: Subbotici; 2: Tetőhegyes; 3: Nitra-Zoboralja; 4: Palmetto from the chest of II. Hisam caliph

hanem egy még későbbi, arab ékszer doboz díszítése, amely felirata szerint II. Hisam kordovai kalifa számára készült 976-ban (3. kép 4; PÉREZ 1992, 208–209 No. 9). E motívum még az Alhambra stukkóin is előfordul. Sőt a motívumok egyezése még a részletekben is megvan, így e három kultúrkör (avar, morva, iszlám) érintkezése bizonyos. Cseh területen ezekhez a részletformákban is tapasztalható Karoling hatás is járul (Stara Kouřim 120. sír szíjvége, 4. kép 1, ŠOLLE 1966, 324–25, 25. t. 1 a).

Nem kevésbé érdekes a Nyitra-Zoboralja 38. sír gombpárja. A sírt a jellegzetes S végű hajkarikák keltezik a legkésőbbi gombok közé (10. század utolsó negyede). Egyúttal egy fejlődési sor záródarabjai. A díszítő motívum egy kettős körből kiágazó keresztet mutat, a kereszt szárain pedig nyolc lapos háromszög ül. Egy-egy alapminta tehát egy négylevelű virágra

emlékeztet. Hasonló egységekből áll a Lengyelországba, Torún közelébe eljutott gomb (Morawy, pow. Radziejów; MUSIANOWICZ 1969, 355–59), és a galántai díszítése. Ezek közül a legnagyobb méretű a nyitrai, és valamivel kisebb a Morawy-i, melyet 950 körülre kelteznek. Ennél korábbinak látszik a galántai, amely a 10. század első harmadában jutott a földre. Mindezek azonban a nemesfémből készült ötvösremlék gyenge utánzatai. A mintaképek az ún. kettős köpenyű darabok, mint az ezüst gomb a mikulčicei 98. sírból a második templomnál (POULIK 1957, 301, 84. kép 8–9), vagy a szintén Mikulčicén, a háromhajós bazilikánál az 505. sírban talált arany gomb. Ezek már kis méretűek, még az ezüst gomb is csak 2,2 cm átmérőjű. Egy másik ezüst változat ismert Pozsony várából az 53. sírből (ŠTEFANOVIČOVA 1975, 39. 67. kép), és Nyitra-Mikóv dvorból (Klenoty 1988,

108). Már a két cm-t sem éri el a Želenki-i arany gomb átmérője (SCHRANIL 1925, 172. 6. t. 3–4; BENDA 1966, 61. kép). Talán ehhez állnak legközelebb a késői másolatok, mert a kereszt szárain ülő háromszögekben egykor kő- vagy üvegberakás volt. A betétek ugyan kiestek, de jelen állapotukban még jobban hasonlít hozzájuk a bronzlemez példányok felületdíszítése. Lehetséges, hogy a kőberakásos változat a korábbi, s ennek egyszerűbb kivitelű párhuzama került elő Szokolcáról (BUDINSKÝ–KRIČKA 1959, 71, 20. t. 3–4). De a kettős köpenyű gombok méretüktől függetlenül nem lehetnek túl koraiak, mert az alsó (belső) köpenyen levő, lapjával fektetett hullámos aranylemez használatának szokása az európai ötvösségben nem mutatható ki 850 előtt.⁵ Így a korábbi, Dostal féle keltezés (10. század első fele) majdnem reális a korábbi daraboknál is (DOSTAL 1966, 63–64). De hogy a morva gombokon a Karoling ötvösség hatására jelenik-e meg, vagy a bizánci ötvösök és ötvöstárgyak hatottak-e, nem merném eldönteni. Ugyanis az avar fülbevalók egy kiváló darabja, amely Somogy megyéből Osztopánról került elő, bizánci készítmény. Ennek karikáján már megjelenik a hullámos arany-szalag díszítés (GARAM 1980, 166; 6. kép 1), és a Zamárdi-i avar temető több sírjában megjelentek ezüst és bronz változataik is (BÁRDOS 1996, 10–12. ábra).

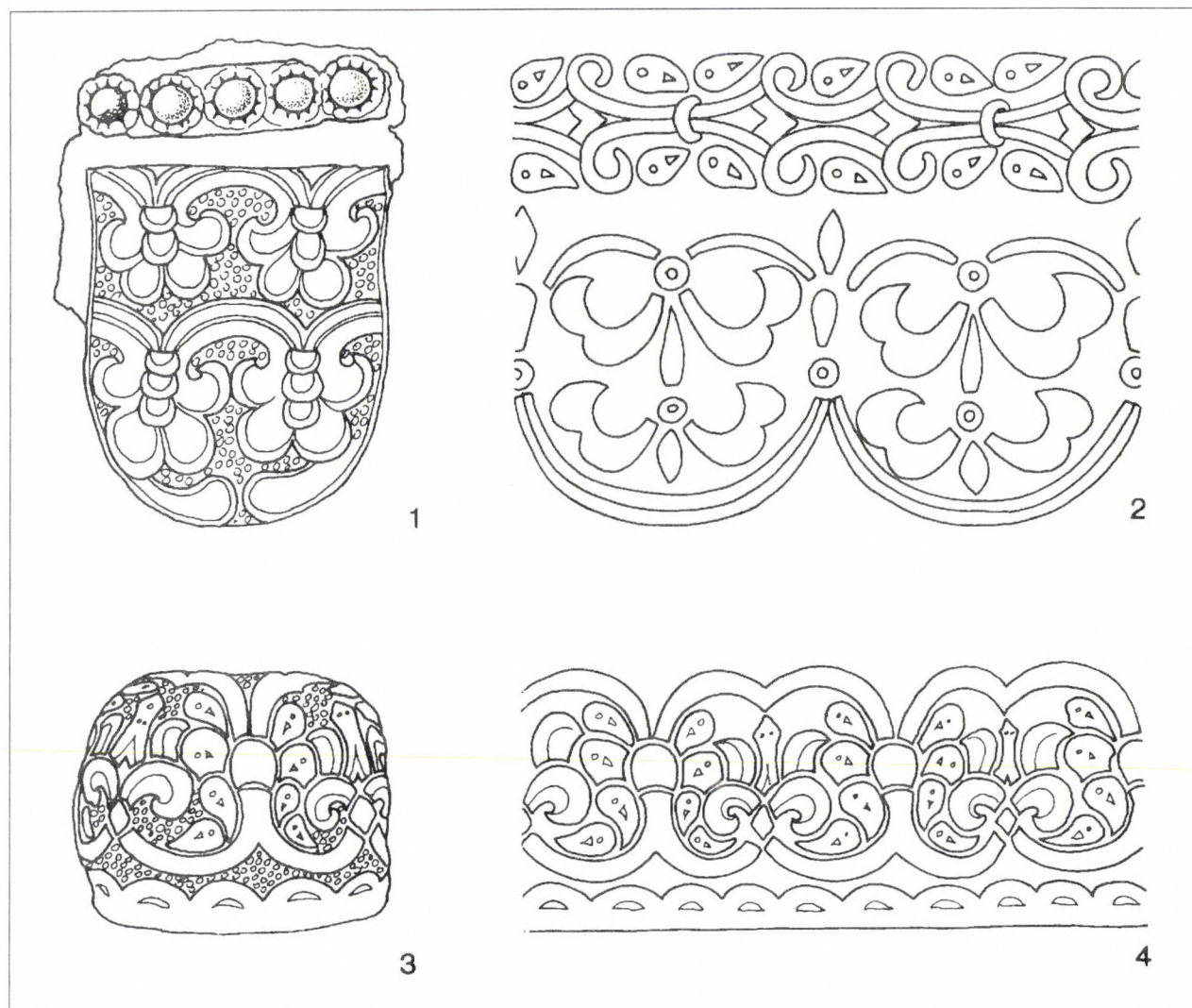
Egyedi megoldást láthatunk a tetőhegyesi (Sencanski Tresnjevac) gomb díszítésén. Két rendszert egyesítettek rajta: az ún. árkádos szerkezetet és a kígyózó szívmotívumok közt fel- és lefelé álló palmetták sorát (Stare Město-Na Valach 35/50. sír). Igazi párhuzama nincs, csak a hétlevelű palmetták formája szerint áll hozzá közel a Břeclav-Pohansko-i 158. sír (PAVLOVIČOVA 1996, 4. t. 15), Mikulčice, kétapszisos rotunda 118. sír (PAVLOVIČOVA 1996, 6. t. 11), Mikulčice-Klastorisko 1335. sír (PAVLOVIČOVÁ 1996, 9. t. 10), Nyitra-Mikov dvor (Klenoty 1988, 108) stb. gombja. Ami azt is jelenti, ezek a darabok és típusaik a 9. század végén voltak divatban.

Különös típus a gombik sorában a „pávát” ábrázoló sorozat. Nem azért, mert madár, vagy élőlény van rajta, hanem mert egyértelműen szaszanida környezetből származik a mintakép. A nyitrai példány (Zoboralaja, szórvány) még egészen jól mutatja az eredeti ábrázolás jellegzetességeit: a csőrében tartott pativót. A nyakra kötött szalag azonban hiányzik, sőt a pativ két vége értelmetlen bóbítává alakul (Stare Město-Na Valach 251 (49. sír). A szaszanida előzményekkel összevetve (Z. Klanica Kizil-i falképeket idéz, de említhetjük az afrasiabi ruhamiták ludját és páváját, ahol teljesen egyértelmű, hogy a fej mögött a pativ vége van, vagy az Ermitázs fácnos tálját TREVER–LUKONIN 1987, 114. No. 24; ALBAUM–BRENTJES 1972, Abb. 158; ALBAUM 1975, 15. t., 55. t.) jól

lemérhető a minta torzulása. E két végpont közt vannak a posztzaszanida ábrázolások, pl. egy Perm vidéki és a lisjevkai korsón már elnagyoltabb a madarak ábrázolása, és ezek állnak közelebb a nyitrai gombokhoz (MARSCHAK 1986, Abb. 127–28).

Egyedi az oroszvári gombok mintafüzése is. A palmetták keretelésének nincs is párhuzama. A szubbotici gomb mintájáról még kevesebbet mondhatunk, mert olyan mértékben hiányos (legalábbis a közölt rajz), hogy a pontos rekonstrukció kérdéses. A nyitrai negyedik gomb (a piarista kolostornál) már formájára nézve is eltér a morva típustól. A honfoglalás kori magyar leletekben azonban van párhuzama, pl. Pili-nen. Méretre is hasonlóak, és fülbevalónak mondják őket (NYÁRY 1873, 22. kép; HAMPEL 1905, III. Taf. 334. 3–4).

A morva gombik díszítésében leggyakoribb a növényi ornamentika. Ezek a növények azonban már teljesen elszakadtak a természettől. Legközelebbi rokonságuk a késő avar bronzművességben található fel, annak is a nagyszentmiklósi kincs néhány edényéhez kapcsolódó részében (RIEGL–ZIMMERMANN 1923, 99; BENDA 1961, 57; BUREŠ 1964, 47–49), amelynek ornamentikája az „avar arabeszk” kialakulásának útját járta. Az avar és a morva fém-művesség közti kapcsolatot már régen felismerték. J. Eisner már azzal a lehetőséggel is számolt, igaz hogy az avar temetők szláv etnikumhoz való kapcsolása alapján, hogy avar ötvösök Moráviába menekültek a frank háborúk után (EISNER 1952, 328, 405–406). 1960 körül aztán egyszerre jelentkeztek a kutatók: Szőke B. (1956, 1960), M. Šolle (1959), Kl. Benda (1961), és tőle függetlenül J. Bureš (1961), SZŐKE 1956, 119–55; SZŐKE 1960, 75–112; SZŐKE 1962, 78–79; ŠOLLE 1959, 474–500; BENDA 1961, 55–64; BUREŠ 1964, 44–62). Szőke B. már részleteiben dolgozta ki az Eisner által felvetett ötletet. Ez M. Šollenál szerepel, bár ő egyértelműen úgy fogalmaz, hogy nem önálló avar műhelyek működéséről van szó, hanem az avar ötvösség hagyományait is felhasználó néhány avar ötvöst is foglalkoztató műhelyekről. J. Bureš és Kl. Benda különböző példák-ból kiindulva a díszgombok művészeti körét próbálta megrajzolni. Bureš az egyik szokolcai és két stare město-i gomb mintáját vetette össze késő avar övveretekkel és a nagyszentmiklósi kincs motívumaival. Ezután a poncolt háttér és a palmetták stílusa alapján kapcsolatot keresett a szerlitamaki csészével, ezen keresztül pedig az iszlám művészettel. A közvetítő szerepet a Kazár Kaganátusnak szánja. A motívumok átadása-átvétele kérdésében azonban valószínűleg rosszul dönt, amikor az avar és morva tárgyak időrendjétől függetlenül a két fém-művességre egyide-jűleg ható iszlám művészetről ír. Véleménye szerint

4. kép Késő avar „felfüggesztett palmetták”: 1: Stara Kouřim 120. sír; 2: Birka 965. sír; 3–4: Zalakomár 466. sír
Fig. 4 Late Avar „hanging palmettos”: 1: Stara Kouřim grave 120; 2: Birka grave 965; 3–4: Zalakomár grave 466

ugyanis a 800-as évek után mintegy negyed századig még együtt élt a letűnő avar, és a felvirágzó morva kultúra, és az iszlám hatás ekkor érte volna mindkettőt. Az elképzelés mögött N. Mavrodinov nézete húzódik meg, aki a nagyszentmiklósi kincset protobulgárnak tartotta, elrejtési idejét pedig 865 tájára keltezte (MAVRODINOV 1943, 208).

Az avar bronzművészet, a nagyszentmiklósi kincs és a morva művészet kérdéseivel kapcsolatban sokkal időtállóbb eredményeket ért el Kl. Benda. Már első tanulmányában (1960) bővítette a párhuzamok körét. Ő a stara kouřimi 110. sír gombjának motívumait és rendszerét vetette össze egy birkai (965. sír) csüngőpárral, a nagyszentmiklósi kincs 7. korszójának és a blatnicai késő avar övveretek díszítésével. A közös gyökereket a nagyszentmiklósi kincs művészeti körében keresi, de iszlám művészeti hatást is kimutat raj-

tuk. Csakhogy ő pontosan érzékeli, hogy a késő avar és a morva művészetre nem ugyanabban az időben hat az iszlám művészet (BENDA 1972, 92–93).

Legátfogóbban 1971-ben megjelent tanulmányában foglalkozott a késő avar és morva művészet kapcsolataival. Ebből csak a díszgombokra vonatkozó részt emeljük ki. Egyértelműen megfogalmazza, hogy a gombok ornamentikája késő avar kori. Alapmotívumuk az ívelt szalagra felfüggesztett palmetta vagy egy mandulaformájú levél. Ezek az egyedüli, tömegesen készült morva dísz tárgyak inkább csüngők, mint gombok, és a késő avar kori művészeti milióból levezethetők. Ugyanakkor formájukat és funkciójukat egyértelműen morva típusként értékeli. Készítési idejüket a 9. század közepe előttől a 10. század első évtizedeiig keltezi. Elsőként mutat rá arra, hogy a gombok prototípusa a késő avar falerák, ill. falera-

gombok közt keresendő, mint amilyen a sziráki 39. sír kalapfalérája. Feltételezése szerint csak a két félgömb alakú faléragombot kellett összefordítani, és kész volt a gombik (BENDA 1971, 22–25).

A későbbi kutatás szinte mindenben Bendát igazolja, de véleménye mégis alig kapott visszhangot. Magyarországon ennek oka az, hogy tanulmánya kevés helyen elérhető művészeti folyóiratban jelent meg. Ezzel szemben Z. Klanica munkája (KLANICA 1970) vált általánosan ismertté, aki feleslegesen távoli párhuzamokat keresett a készítési technikához (Szíria), a növényábrázoláshoz (Szíria), a madárábrázolásokhoz (Irán), az avar párhuzamok helyett, nem is szólva az időrendi különbségekről. A mégis mindenkinek szembetűnő hasonlóságot a morva és avar művészet motívumai között azzal magyarázza, hogy azonos körből, az említett távoli kultúrákból (szaszanida, szíriai, steppei, közép-ázsiai) kapták mindketten indíttatásukat. Klanica keltezése is hibás, túl korai a morva gombok megjelenésére tett javaslata.

Az utóbbi időben egyre inkább hajlanak mások is Kl. Benda érvelésének elfogadására. Így T. Štefanovičova is sok ponton reálisnak tartja következtetéseit (mintakincs kialakulása, időrend, ŠTEFANOVIČOVA 1996, 260). Az újabban ismertté vált régészeti leletek is megerősítik Benda 30 év előtti kutatásának számos részletét. Maradtak természetesen vitatott kérdések továbbra is, melyek ma sem válaszolhatók meg biztosan. Ilyen a gombiky prototípusának kérdése. Kétségtelen, hogy a késő avar kori és az avar kor végi periódusban feltűnnek a kis gombok, de valóban ezekből fejlődtek ki a későbbi változatok? Felvetődik ugyanis kialakulásukban a bizánci kultúra peremvidékének, sőt magának a bizánci ötvösségnek a szerepe. A 9. századi szubbotíci aranygomb ugyanis nem származhat sem a morva, sem a magyar ötvösség köréből. Még inkább meglepő a preszlávi kincs két pompás zománcos aranygombja. Ezek a kincs több darabjával együtt 9. század végi–10. század első felének bizánci ötvöstermékeinek látszanak. A gombok esetében a bizánci eredet kérdése korábban csak azért nem jött szóba, mert a ruházat fibulával való zárása miatt nem gondoltak rá. De mivel az igazi gomb funkció egyáltalán nem bizonyítható a gombiky esetében, akkor már nincs ok kizárni a bizánci kultúrkörbe tartozó megrendelők és készítők feltételezését. Meggondolandó pl. J. Alchermes ötlete, aki a preszlávi gombok viseletét egy *loros* csüngőjeként is elképzelhetőnek tartja (ALCHERMES 1997, 335). Lehetséges, hogy két egymástól függetlenül feltűnő divatáramlat hatására jelentek meg a morva gombok: a bizánci peremvidék és a késő avar kori kis gombok egyidejű készítésére. Emellett szólna az a tény, hogy a gombiky díszítésére alapvető hatással volt a késő avar kori művészet.

De vannak a gombiky díszítésének is megoldatlan részletei. A késő avar kori bronzveretek díszítésük néhány elemét más kultúrákból kölcsönözték. A poncolt háttér megjelenése azonban nem tartozik ezek közé. Már a 8. század elejétől, sőt korábbi is nyomon követhető (Kiskőrös-Vágóhídi temető 9. sír, még lemezes szíjvég, Budapest-Rákos, öntött garnitúra, a híres bánhalmi szíjvég stb.). Ha e technikai megoldásnak mindenképpen keleti eredetet tulajdonítunk, akkor leginkább a beköltöző kései avarokkal jelenhetett meg (SZABÓ-KAPOSVÁRI 1956, 166; ERDÉLYI 1966, 29. kép; Gli Avari 1995, 177–78, 182; LÁSZLÓ 1955, 8. t. 1).

Az avar művészetben feltűnő „páva” (pl. mikulčicei szíjvég: POULIK 1975. 20. t. 1) és a palmetta (sziráki és zalakomári falérák stb.) eredete az avar művészetben is kérdéses. Az iszlám művészet azonban valószínűleg nem játszott sem az avar, sem a morva művészet alakításában olyan nagy szerepet, mint ahogy eddig feltételezték. Amikorra hatása a Kárpát-medencében is érezhető lett volna, akkorra az avar kultúra összeomlott, a morva művészet pedig nagyjából kialakult, csak a tömegtermelés jelentkezett később. Ha a korai iszlám kultúrának egyáltalán volt valami szerepe a morva műveltségben, akkor az a szaszanida és steppei művészet bizonyos képtípusainak közvetítésében jelentkezhetett (csodás állatok), esetleg néhány olyan elem feltűnésében, amelynek Közép-Ázsiában vagy a szaltovoi kultúrában leljük fel párhuzamát. A közvetítő szerep a kereskedelem 9. századi interkontinentális válásával, pl. a radhanija kialakulásával jött létre. Arab források szerint a 9. század közepétől kialakult szervezete (KMOŠKÓ 1997, 121; RICHTER-BERNBURG 1987, 670–74). A 8. század utolsó negyedében virágzó avar művészet még kevés impulzust kaphatott a keleti kapcsolatok révén, a morva önállóság pedig talán csírájában volt meg. Az avar művészet belső fejlődése mégis hasonló úton járt, mint a közel-keleti. Ott a 9. század közepe tájára kialakult az arabeszk, nálunk pedig a 8. század végére bomlott fel a növényi ornamentika. Létrejött egy még felismerhetően növényi eredetű díszítés, de elemei már nem állnak növényre össze, hanem csak térkitöltő szerepük van. Ezt a művészeti kört szokták a nagyszentmiklósi kincessel, vagy a böcsi vagy a blatnicai lelettel jellemezni (GARAM 1981, 31–50).

Mint láttuk, a poncolt háttér alkalmazását a morva művészetben nem lehet iszlám hatásnak tulajdonítani. De nem lehet a palmetták azon csoportját sem, amely a hevesi gomb csoportjának és tágabb körének díszítését alkotja. Pl. meglepő azonosság mutatkozik az ibériai félsziget iszlám művészetének 10. századi emlékei és a hevesi gomb palmettái között. A Medinat al-Zahra-i felhagyott palota romjai között találtak olyan

5. kép 1: Ismeretlen lelőhely; 2–3: Nagyteremia
Fig. 5 1: Unknown site; 2–3: Nagyteremia

márványlapot, amely egészen jó párhuzamként kínálkozik (RUGGLES 1992, 242, No. 35). Még közelebb áll motívumunkhoz II. Hisam kordovai kalifa valamivel későbbi (976) aranyozott ezüst ládikáján levő díszítés (3. kép 4, PEREZ 1992, 208–209, No. 9). Az alapmotívum azonban bizánci lehet, megvan a gácsi haliči nyaklánc kapcsán (GARAM 1980, 169. Abb. 7). Időrendi okokból tehát az iszlám eredet aligha jöhet számításba.

Valószínűleg bizánci hatásként kell értékelni a motívum hispaniai felbukkanását is, hiszen a bizánci császárok jó kapcsolatokat tartottak fenn a nyugati Omajjádokkal, már csak az arab erők megosztása miatt is. Pl. mestereket küldtek a kordovai nagymecset mozaikjainak elkészítéséhez, követségeik pedig kölcsönösen ajándékokat cseréltek (GRABAR 1992, 5).

A mikulčicei avar szíjvégen látható heraldikus madárpár sem közvetlen iszlám forrásból került az avar művészek mintakincsébe. Kronológiai okokból itt is elsődleges a bizánci motívum, s későbbi a nagyon közeli forrásból merítő mór ábrázolás, amely Balaguerban és Toledóban alabástrom táblán fordul elő, de már a 11. századból (EWERT 1971, 31. t; POLÁČEK 1996, 332).

Az olyan madárábrázolások viszont, amelyek a Břeclav-pohanskoi 38. sírban lelt gombon láthatók, és ennek körén, lehetnek iszlám közvetítéssel átvett motívumok. A Cserdin-i körzetben, Klepkinon talált bronz korsón kerek medalionban a morva gombokon látható madárábrázoláshoz nagyon hasonló madár van, ami aligha lehet véletlen (DARKEVIČ 1986, 232, Ris. 15).

Úgy látszik, hogy a Kárpát-medence térségében jóval nagyobb kisugárzása volt az avar kultúrának, mint azt általában feltételezték. N. Profantová anyaggyűjtése és értékelése még úgy is meglepetést okozott, hogy részben ismertük az adatokat (PROFANTOVÁ 1992, 657). Jó példája ennek a kulturális hatásnak a stará kouřimi 120. sír sarkantyú készletén jelentkező ún. felfüggesztett palmetta, amely szoros kapcsolatban áll a zalakomári falerával, vagy a stara kouřimi 110. sír díszgombjának díszítésével, amelynek viszont Birkában leljük fel párhuzamát (ŠOLLE 1966, 75, 303, 325, 25. t. 1 a–b; ŠOLLE 1959, 416, 53. kép 7–8; KAVÁNOVÁ 1976, 44–45; BENDA 1961, 56–59, fig. 1–2, 4; ARBMAN 1942, 308; HORVÁTH 1935, 114). A birkai 965. sír csüngőiről H. Arbman azt mondja, hogy egy ezüst csésze széléből lettek kivágva (4. kép 2). Nem kétséges, hogy ezt az edényt avar ötvösök készítették.

A morva ötvösségre gyakorolt hatás a 9. század első negyedétől valószínű. Az avarok ötvöse, akik

túlélték a frank háborúkat és a kaganátus bukását, elmenekültek. A feltörekvő új uralkodóházak igényeit az udvaraikba fogadott idegen ötvösök is segítettek kielégíteni. Az új, morva fejedelmi műhelyben lassan új művészet bontakozott ki. Ennek időpontja 822 utánra tehető, amikor először és utoljára együtt voltak a morva törzsi vezetők az avar kagánnal és küldötteivel a frankfurti birodalmi gyűlésen. A 830-as évek elején Reginharius, a morvák püspöke minden morvát megkeresztelt. A *Conversio* szerint 830-ban már templomot is szenteltek Nyitrán az ottani fejedelemnek. De a morva egyház kiépülése Rasztiszláv idejére esik (BÓNA 1984, 366–69; WOLFRAM 1987, 293; GYÖRFFY 1988, 429).⁶ A megkeresztelt főrangúak egymással versengve építették fel templomaikat, de maguk és vitézeik félig pogány módon, gazdagon felékszerezve temetkeztek a templomok köré. E pompának tanúi a morva díszgombok is, amelyek ekkor nyerik el végleges formájukat és divatjuk nemzeti jellegűvé válik.

Jegyzetek

- 1 Közöletlen, MNM ltsz. 61.26.A. a régi, nem azonosítható anyagból.
- 2 Hansági Múzeum, Mosonmagyaróvár. ltsz. 58.756.1.1–2.
- 3 A millicentenáris katalógusban szerkesztési hiba miatt az ártándi lelőhely alatt szerepel.
- 4 Szob-Vendelin 44. sír.
- 5 A hullámvonalú aranylemezekkel találkozunk pl. a Volvinus oltáron (Milano, S. Ambrogio) 865 körül, az ellwagani ládikán, amely 870–877 között készült: PIPAL 1993, 207–208; KAHSNITZ 1991, 28–29. Abb, 23–24.
- 6 Györffy Gy. interpolációnak tartja Pribina 930-as templomépítési adatát. Mások, így Bóna I. Pribina felesége számára épült templommal számolnak, és ezzel magyarázzák a *Conversio* elbeszélését Pribina pannoniai megkeresztelkedéséről.

IRODALOM

ALBAUM 1975	L. I. ALBAUM, <i>Zivopis Afrasiaba</i> . Taskent 1975.
ALBAUM—BRENTJES 1972	L. I. ALBAUM—B. BRENTJES, <i>Wächter des Goldes</i> . Berlin 1972.
ALCHERMES 1997	J. D. ALCHERMES, <i>The Bulgarians</i> . In: <i>The Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era</i> . A. D. 843–1261. ed. H. C. EVANS—W. D. WIXOM. New York 1997, 321–335.
ANTONIEWICZ 1968	J. ANTONIEWICZ, <i>Niektori sredniowieczne skarby pruskie i litewskie i ich zwiazki z Russia</i> . In: <i>Liber Iosepho Kostrzewski...</i> 1968, 540–550.
ARBMAN 1942	H. ARBMAN, <i>Einige orientalische Gegenstände aus den Birka-Funden</i> . <i>AcAr</i> (Koppenhága) 13 (1942) 303–314.
BAKAY 1978	K. BAKAY, <i>Honfoglalás és államalapítás kori temetők az Ipoly mentén</i> . <i>StCom</i> 6 (Szentendre, 1978).
BÁLINT 1991	CS. BÁLINT, <i>Südungarn im X. Jahrhundert</i> . <i>StudArch</i> 11 (Budapest, 1991).
BÁRDOS 1985	E. BÁRDOS, <i>IX. századi temető Kaposvár határában</i> . <i>SMK</i> 7 (1985) 5–42, 43–45.
BÁRDOS 1996	E. BÁRDOS, <i>Az avar kori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján I</i> . <i>SMK</i> 12 (1996) 47–106.
BELOŠEVIĆ 1980	J. BELOŠEVIĆ, <i>Materijalna kultura hrvata od 7–9. stoljeća</i> . Zagreb 1980.
BENDA 1961	K. BENDA, <i>Contribution a l'étude du style des parures de la Grand Moravie</i> . <i>ByzSl</i> 22 (1961) 55–65.

- BENDA 1966 K. BENDA, *Mittelalterlicher Schmuck*. Praha 1966.
- BENDA 1971 K. BENDA, *Bemerkungen zum Stil und zur Chronologie der spätawarenzeitlichen Metallkunst*. Uměni 19 (1971) 1–32.
- BENDA 1972 K. BENDA, *Zwei Zierstücke mit abbasidischen Motiven aus Mikulčice (Mähren)*. Actes du XXIIe Congrès International d'Histoire de l'Art Budapest 1969. Budapest 1972, I. 91–95.
- BOKIJ—PLETNJOWA 1988 N. M. BOKIJ—S. A. PLETNJOWA, *Zahoroneniye sem 'i voina-kočovnika X. v. bassejna Ingula*. SA 1988/2, 99–115.
- BÓNA 1984a I. BÓNA, *Bemerkungen zum I. Bd. des Werkes: Des landnahme- und früharpadenzeitliche Fundmaterial Ungarns*. Acta ArchHung 36 (1984) 283–94.
- BÓNA 1984b I. BÓNA, *A Karoling Pannonia. A morvák*. In: Magyarország története 10 kötetben I/1. Budapest 1984, 346–69.
- BUDINSKY—KRIČKA 1959 V. BUDINSKY—KRIČKA, *Slawische Hügelgräber in Skalica*. Bratislava 1959.
- BUNARDŽIĆ 1980 R. BUNARDŽIĆ, *Menora iz Čelareva*. Beograd 1980.
- BUREŠ 1964 J. BUREŠ, *Islamska ornamentika ze Skalice*. Musaica 15 (1964) 44–62, 63–64.
- CIUGUDEANU 1996 H. CIUGUDEANU, *Annul 1000 la Alba Iulia – intre istorie si arheologie*. Alba Iulia 1996.
- ČAPLOVIČ 1954 P. ČAPLOVIČ, *Slovanske pohřebiště v Nitra pod Zoborom*. SlovArch 2 (1954) 5–32.
- DARKEVIČ 1986 V. P. DARKEVIČ, *Ostslawen, Rus und Araber*. In: Welt der Slawen. ed. J. Herrmann. Berlin–Jena–Leipzig 1986, 228–32.
- DEKAN 1976 J. DEKAN, *Moravia Magna*. Tatran, Bratislava 1976.
- DOSTAL 1966 B. DOSTAL, *Slovanska pohřebiště ze středni doby hradistni na Morave*. Praha 1966.
- DOSTAL 1991 B. DOSTAL, *Zur Datierungsfrage des großmährischen Schmuck*. In: Chronologische Fragen des 7–10. Jahrhunderts. ZM 3 (1991) 81–87.
- DUŠEK 1979 S. DUŠEK, *Velkomoravske pohřebisko v Smoleniciach*. SlovArch 27 (1929) 365–74.
- EISNER 1952 J. EISNER, *Devinska Nova Ves*. Praha 1952.
- ENGEL 1931 C. ENGEL, *Zwei spätheidnische Silberfund aus altsudauschem Gebiet. Der Silbertschatz von Geliogaljai (Litauen)*. Prussia 29 (1931) 79–83.
- ERDÉLYI 1966 I. ERDÉLYI, *Avar művészet*. Budapest 1966.
- ERDÉLYI 1989 I. ERDÉLYI, *A fordító hozzászólása*. ArchÉrt 114 (1989) 98.
- ÉBER 1902 L. ÉBER, *Abonyi sírleletek a régibb középkorból*. ArchÉrt 22 (1902) 241–63.
- EWERT 1971 CH. EWERT, *Islamische Funde in Balaguer und die Aljaferia in Zaragoza*. MF 7 (1971).
- FEHÉR 1931 G. FEHÉR, *A bolgár–török műveltség emlékei*. ArchHung 7 (1931).
- FEHÉR 1997 G. FEHÉR, *Roljata i kulturata na prabalgarite*. Szófia 1997 (reprint).
- FEHÉR—ÉRY—KRALOVÁNSZKY 1962 G. FEHÉR—K. ÉRY—A. KRALOVÁNSZKY, *A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei*. RégTan 2 (1962).
- FETTICH 1937 N. FETTICH, *A honfoglaló magyarság fémművészete*. ArchHung 21 (1937).
- FIEDLER 1992 U. FIEDLER, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau I–II*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 11 (Berlin 1992).
- FURMANEK—RUTTKAY—ŠIŠKA 1991 V. FURMANEK—A. RUTTKAY—S. ŠIŠKA, *Dejini davnovenkého Slovenska*. Tatran, Bratislava 1991.
- GARAM 1979 É. GARAM, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre*. Fontes ArchHung 1979.
- GARAM 1980 É. GARAM, *VII. századi aranyékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben*. FolArch 31 (1980) 157–74.
- GARAM 1981 E. GARAM, *A bőcsi késő avar lelet és köre*. ArchÉrt 108 (1981) 31–50.
- Gli avari 1995 Gli Avari. *Un popolo d'Europa*. ed. C. MENIS. Udine 1995.

- GRABAR 1992 O. GRABAR, *Islamic Spain. The first four centuries. An Introduction*. In: Al Andalus. The Art of Islamic Spain. ed. D. J. DODDS. The Metropolitan Mus. of Arts. New York 1992, 3–9.
- GYÖRFFY 1998 GY. GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*. Budapest 1998.
- HAMPEL 1900 J. HAMPEL, *A honfoglalási kor hazai emlékei*. In: GY. PAULER—S. SZILÁGYI, *A magyar honfoglalás kútfoi*. Budapest 1900, 507–830.
- HAMPEL 1905 J. HAMPEL, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I–III*. Braunschweig 1905.
- HORVÁTH 1935 T. HORVÁTH, *Az üllői és kiskőrösi avar temető*. ArchHung 19 (1935).
- HÖLLRIGL 1932 J. HÖLLRIGL, *Árpád-kori kerámiánk II*. Függelék. ArchÉrt 46 (1932) 85–99.
- ISTVÁNOVITS 1996 E. ISTVÁNOVITS, *10–11. századi temető Ibrány-Esbó halmon*. In: A magyar honfoglalás korának emlékei. Szerk. M. WOLF—L. RÉVÉSZ. Miskolc 1996, 25–46.
- JERUSALIMSKAJA 1996 A. A. JERUSALIMSKAJA, *Die Gräber der Moščevoja Balka. Frühmittelalterliche Funde an der nordkaukasusischen Seidenstraße*. München 1996.
- JERUSALIMSKAJA—BORKOPP 1996 A. A. JERUSALIMSKAJA—B. BORKOPP, *Von Chine nach Byzanz*. München 1996.
- JÓSA 1896 A. JÓSA, *A bezdédi honfoglalás kori temető*. ArchÉrt 16 (1896) 385–412.
- KAHSNITZ 1991 R. KAHNITZ, *Ein Bildnis der Theophanu? Zur Tradition der Münz- und Medaillon-Bildnisse in der karolingischen Buchmalerei*. In: Kaiserin Theophanu. Szerk. A. v. EUW—P. SCHREINER Köln 1991, II. 101–129.
- KARAMAN 1921 L. KARAMAN, *Zlatni nalaz na Trilju nedaleko od Sinja*. Vjesnik Split 44 (1921) 3–19.
- Katalógus 1996 *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus. Budapest 1996. Szerk. I. FODOR.
- KAVÁNOVÁ 1976 B. KAVÁNOVÁ, *Slovanské ostruhy na území Československa*. Praha 1976.
- KRECSÉNYI 1973 E. KERECSÉNYI, *IX. századi sírok Letenyén*. FolArch 24 (1973) 135–51.
- KILIEVIČ—ORLOV 1985 S. R. KILIEVIČ—R. S. ORLOV, *Novoe o juvelirnom remesle Kieva X v*. In: Arh. issledovanija Kieva 1978—1983 gg. Kiev 1985. Szerk. P. P. TOLOČKO—Ja. E. BOBROVSKIJ—S. A. VISOCKIJ. 61–76.
- KISS 1938 L. KISS, *A geszterédi honfoglalás kori sírlelet*. ArchHung 24 (1938).
- KISS 1983 A. KISS, *Baranya megye X–XI. századi sírleletei*. Budapest 1983.
- KISS 1990 A. KISS, *Über einige chronologischen, siedlungsgeschichtlichen und geschichtlichen Fragen des 10–11. Jhs*. ARegia 24 (1990) 197–209.
- KLANICA 1970 Z. KLANICA, *Velkomoravsky gombik*. AR 22 (1970) 421–45, 445–46.
- Klenoty 1988 *Klenoty davnej minulosti Slovenska*. Szerk. S. HOLČIK. Bratislava 1988.
- KMOSKÓ 1997 M. KMOSKÓ, *Mohamedán írók a steppe népeiről I/I*. Budapest 1997.
- KOVÁCS 1942 I. KOVÁCS, *A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető*. Közlemények II/1 (1942) 85–115, 116–18.
- KÜRTI 1978/79 B. KÜRTI, *Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn*. MFMÉ 1978/79-1, 323–45, 346–47.
- LINKA-GEPPENER 1948 N. LINKA-GEPPENER, *Kopiivskij skarb*. Arh. (Kiev) 2 (1948) 182–190.
- LÁSZLÓ 1941 GY. LÁSZLÓ, *A Tihany-téri avar temető*. DissPan II/11 (1941).
- LÁSZLÓ 1955 GY. LÁSZLÓ, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars*. ArchHung 34 (1955).
- MARSCHAK 1986 B. MARSCHAK, *Silberschätze des Orients*. Leipzig 1986.
- MAVRODINOV 1943 N. MAVRODINOV, *Le trésor protobulgare de Nagyszentmiklós*. ArchHung 29 (1943).
- MESTERHÁZY 1994 K. MESTERHÁZY, *Az ún. tokaji kincs revíziója*. FolArch 43 (1994) 193–239, 240–42.
- MUSIANOWICZ 1969 K. MUSIANOWICZ, *Guz ze Morawy, pow. Radziejow*. WiadArch 34 (1969) 355–59.
- MÜLLER 1992 R. MÜLLER, *Gräberfeld und Siedlungsreste aus der Karolingerzeit von Zalaszabar-Dezsősziget*. Anteus 21 (1992) 271–336.

- MÜLLER 1994 R. MÜLLER, *Karoling udvarház és temetője Zalasabab-Borjúállás-szigetről*. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. KOVÁCS L. Budapest 1994, 91–98.
- MÜLLER 1996 R. MÜLLER, *Zalasabab-Borjúállás sziget*. In: Évezredek üzenete a láp világából. Szerk. L. KÖLTŐ—L. VÁNDOR. Zalaegerszeg–Kaposvár 1996, 135–139.
- NAGY 1998 M. NAGY, *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest*. MonAvarArch 2. Budapest, 1998.
- NAGY—NEMES 1900 G. NAGY—M. NEMES, *A magyar viseletek története*. Budapest 1900.
- NEPPER 1996a I. M. NEPPER, *Püspökladány-Eperjesvölgy*. In: Katalógus 1996, 245–56.
- NEPPER 1996b I. M. NEPPER, *Újabb honfoglalás kori temetők Biharban*. In: A magyar honfoglalás korának régészeti emlékei. Szerk. M. WOLF—L. RÉVÉSZ. Miskolc 1996, 47–56.
- NYÁRY 1873 J. NYÁRY, *A pilini Leshegyen talált csontvázakról*. AKözl 9 (1873) 16–24.
- PATAKY 1939 V. PATAKY, *A hevesi honfoglalás kori sírlelet*. FolArch 1–2 (1939) 200–203.
- PAVLOVIČOVÁ 1996 É. PAVLOVIČOVÁ, *Vypovedacej schopnosti gombika u naddunajských slovanov v 9. storočí*. SlovArch 44 (1996) 95–150, 150–153.
- PÉREZ 1992 M. C. PÉREZ, *Cascet of Hisam II*. In: Al Andalus. The Art of Islamic Spain. ed. D. J. DODDS. The Metropolitan Mus. of Art. New York 1992, 208–209.
- PIPAL 1993 M. PIPAL, *Sog. Kelch des Bischofs Gauzelin von Toul*. In: Bernward von Hildesheim und das Zeitalter der Ottonen. Katalog der Ausstellung Hildesheim. Hildesheim 1993, Bd. 2. 207–208.
- POLAČEK 1996 L. POLAČEK, *Mikulčice im 8. Jahrhundert*. In: Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren. Ausstellungskatalog von Schloß Halbturm. ed. F. Daim. Eisenstadt 1996, 329–30.
- POULIK 1957 J. POULIK, *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčice*. PA 18 (1957) 241–374, 375–88.
- POULIK 1963 J. POULIK, *Archeologické výzkumy a Velka Morava*. AR 15 (1963) 547–91.
- POULIK 1975 J. POULIK, *Mikulčice. Sidlo i pevnost knížat velkomoravských*. Praha 1975.
- PROFANTOVA 1992 N. PROFANTOVA, *Awarische Funde aus dem Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen*. In: Awarenforschungen II. Hrsg.: F. Daim. Wien 1992, 605–778.
- REIHOLCOVA 1995 M. REIHOLCOVA, *Pohrebisko v Čakajovciach (9–12. storočia)*. Nitra 1995.
- RICHTER-BERNBURG 1987 L. RICHTER-BERNBURG, *Der frühmittelalterliche Handel Nord- und Osteuropas*. In: Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa IV. Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. Hrsg.: K. DÜVEL—H. JANKUHN—H. SIEMS—D. TIMPE. Göttingen 1987, 667–85.
- RIEGL—ZIMMERMANN 1923 A. RIEGL—E. H. ZIMMERMANN, *Die spätromische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn II*. Wien 1923.
- RUGGLES 1992 D. F. RUGGLES, *Relief from Madinat al-Zahra*. In: Al Andalus. The Art of Islamic Spain. ed. D. J. DODDS. New York 1992, 242.
- RUTTKAY 1979 A. RUTTKAY, *Stredoveké umelecké remeslo*. Tatran Bratislava 1979.
- SCHRANIL 1925 J. SCHRANIL, *Nekolik prispěvků k poznání kulturního poudu z zemích českých v X. a XI. věku*. Obzor Prehistorický 4 (1925) Niederlův Zborník 160–93.
- ŠOLLE 1959 M. ŠOLLE, *Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi*. PA 50 (1959) 353–499, 500–506.
- ŠOLLE 1966 M. ŠOLLE, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*. Praha 1966.
- CS. SÓS 1961 CS. Á. SÓS, *Frühmittelalterliche Gräberfelder von Keszthely-Fenekpuszta*. Acta ArchHung 13 (1961) 247–305.
- CS. SÓS 1969 CS. Á. SÓS, *Berichte über die Ergebnisse der Ausgrabungen von Zalavár-Récskút in den Jahren 1961–63*. Acta ArchHung 21(1969) 51–103.
- ŠTEFANOVIČOVA 1975 T. ŠTEFANOVIČOVA, *Bratislavský hrad v 9–12. storočí*. Bratislava 1975.
- ŠTEFANOVIČOVA 1996 T. ŠTEFANOVIČOVA, *Probleme der Entwicklung der Slowakei im 9. Jahrhundert*. In: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert. Bratislava 1996, 257–65.

- SZABÓ—KAPOSVÁRI 1956 J. GY. SZABÓ—GY. KAPOSVÁRI, *A bánhalmi avar sírleletek*. Jászkunság 8 (1956) 166–74, 235–41.
- SZEKERES 1971 L. SZEKERES, *Zenta és története a régészeti leletek fényében*. Senta 1971.
- SZŐKE 1956 B. SZŐKE, *Spuren des Heidentums in den frühmittelalterlichen Gräberfeldern Ungarns*. StSl 2 (1956) 119–155.
- SZŐKE 1960 B. SZŐKE, *Über die Beziehungen Moraviens zu dem Donaugebiet in der Spätawarenzeit*. StSl 6 (1960) 75–112.
- SZŐKE 1962 B. SZŐKE, *A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei*. RégTan 1 (1962).
- SZŐKE 1992 B. M. SZŐKE, *Karolingerzeitliche Gräberfelder I–II. von Garabonc-Ófalu*. Anteus 21 (1992) 41–204.
- SZŐKE 1994 B. M. SZŐKE, *A népvándorlás kor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén*. In: Nagykanizsa. Városi monográfia I. szerk. J. BÉLI—M. RÓZSA. Nagykanizsa 1994, 143–214.
- SZŐKE 1996 B. M. SZŐKE, *Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla*. Anteus 23 (1996) 61–146.
- TOČIK 1968 A. TOČIK, *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*. Bratislava 1968.
- TOČIK 1971 A. TOČIK, *Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jahrhundert in der Slowakei*. SlovArch 19 (1971) 135–214.
- TOČIK 1992 A. TOČIK, *Materialy k dejinam južneho Slovenska v 7–14. storočí*. ŠtZ 28 (1992).
- TOTEV 1986 T. TOTEV, *Preslavskoto sokrovište*. INM Varna 22 (1986) 81–106.
- TÖRÖK 1962 GY. TÖRÖK, *Die Bewohner von Halimba im 10–11. Jahrhundert*. ArchHung 39 (1962).
- TÖRÖK 1973 GY. TÖRÖK, *Sopronkőhida IX. századi temetője*. Fontes ArchHung 1973.
- TREVER—LUKONIN 1987 K. TREVER—V. G. LUKONIN, *Sasanidskoe serebro*. Moszkva 1987.
- VAŇA 1954 Z. VAŇA, *Madari a slovane ve svetle archeologických nálezů X–XII. století*. SlovArch 2 (1954) 51–93.
- WOLFRAM 1987 H. WOLFRAM, *Die Geburt Mitteleuropas*. Wien 1987.

GREAT MORAVIAN ORNAMENTAL BUTTONS IN THE MAGYAR GRAVES HUNGARIAN CONQUEST PERIOD

Extract

Cast bronze wing-buttons of Eastern origin are frequent finds in the 10th century Magyar (Hungarian) graves. Rarely, glass buttons remained also from the 9th century local (Csekej-Čakajovce). More frequently, buttons made of pressed metal hemispheres together are found, in smaller and bigger variants. Most spectacular ones are the so-called Great Moravian ornamental buttons (*gombiky*). Small buttons of pressed plate appeared already in the Late Avar period (Dunacséb-Čelarevo, Abony), even of gold (Prestovac). The small button presented on Fig. 2. seems to originate also from the Avar period. Occurrences are known in context of Slavic people from the Balkans as well, e.g., at Trilj together with the solidus of V. Konstantinos Kopronimos (741–75). Small buttons became popular also in Moravian territory,

made of bronze with enamel ornamentation (Szakolca), but also of silver and gold. The dimension of the latter s were usually around 2 cm.

Fine pieces of goldsmith's work were imitated from the middle of the 9th century of bronze plate as well. Thus, the dimensions increased about double size and the ornamentation patterns became more simple. Their origin, however, can be traced clearly. By the end of the 9th century, mainly such type of buttons were made and their fashion lasted in Bohemia till the 940-ies (Stara Kouřim). Some exemplars found their way to the conquering Magyars by way of booty or commerce (Galánta, Heves, Oroszvár, Szilas puszta, Hajdú-Bihar county, Fig. 1.). They are known to occur even in the last quarter of the 10th century (Nitra-Zoboralja). Among the patterns found on Moravian

ornamental buttons, Avar vegetal motives frequently appear (Fig. 4.). The influence of Islam art, that has been slightly exaggerated by former research before is manifested mainly in mediating Sassanide type images (representation of birds). The ornamental wealth of the Avars transmitted to the Moravian goldsmith's workshops a lot of Byzantine elements as well (palmetto motives). The function of ornamental buttons is not identical with those of (simple) buttons. Therefore it is likely that they were formed in the Southern stripe of the Balkans, in the Byzantine milieu

(Trilj, Preslav treasure). Ornamental buttons appear at the conquering Hungarians also in the 9th century (Subbotici). In the principal courts of Great Moravia, their production can be supposed from the first quarter of the 9th century. In the graves of cemeteries around churches, large series of ornamental buttons were found. These churches were probably built after 830, when Moravians adopted Christianity. In this period, new administrative centres were formed under Frank (?) rule over the ruins of the Avar empire on Slavic territory.

K. Mesterházy
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Pf. 364.
Múzeum krt. 14–16.
H-1370

The first of these is the fact that the system is not a simple one. It is a complex system, and the complexity is not only in the number of components, but also in the way they are connected. The second is that the system is not a static one. It is a dynamic system, and the dynamics are not only in the way the components interact, but also in the way the system evolves over time. The third is that the system is not a linear one. It is a non-linear system, and the non-linearity is not only in the way the components interact, but also in the way the system evolves over time. The fourth is that the system is not a deterministic one. It is a stochastic system, and the stochasticity is not only in the way the components interact, but also in the way the system evolves over time. The fifth is that the system is not a simple one. It is a complex system, and the complexity is not only in the number of components, but also in the way they are connected. The sixth is that the system is not a static one. It is a dynamic system, and the dynamics are not only in the way the components interact, but also in the way the system evolves over time. The seventh is that the system is not a linear one. It is a non-linear system, and the non-linearity is not only in the way the components interact, but also in the way the system evolves over time. The eighth is that the system is not a deterministic one. It is a stochastic system, and the stochasticity is not only in the way the components interact, but also in the way the system evolves over time.